

Д.К.Сивцев-С.Омоллоон И.И.Эртюковтын бииргэ суруйбут либреттолара

ХОТОЙДОР ХОТУ КӨТӨЛЛӨР*

Үс оонньуулаах, эпилогтаах, оболорго аналлаах остуоруйа-пьеса

ООННЬУУЛЛАР:

Бастакы Куба
Иккис Куба
Күөрэгэй
Бубарбана
Киргил
Кэбэ
Модьугу

Модьугу кэргэнэ
Туруйа
Хотой
Куруппааскы
Чычып-Чаап
Мэкчиргэ
Бөрө

Кубалар, Кыталыктар, Хотойдор, Бараахтар, Былдырыттар, Улардар,
Куруппааскылар, Чычып-Чааптар, Тиит күөрэгэйдэрэ, Улуннар,
Чыычаах оболоро.

МАННАЙГЫ ООННЬУУТА

Собурууну итии муора кумах биэрэгэ. Өнгүрүк куйаастан халлааннын кытарбыт курдук. Таас күлүгэр, кынатын даллатан баран, кыһыл тумустаах Хара Куба уйатын үрдүгэр абылыны олорор.

Бастакы Куба

Хон-кун, кин-клии,
Доборуом, кэлий ньи,
Сөрүүкэтэ түһүй даа!
Хон-кун, кин-клии!..

Иккис Куба кэлэн, доборун моонньугар моонньун хатыян ууруур. Кынатынан сапсыйан, сөрүүкэтэр. Сэргэстээн олорор. Тумсунан имэрийэр-томоруйар.

Доборуом, өйдүүгүн дуо —
Күндү көмүс сымышпыт,
Көмүс чыычаах буолан,
Күнү көрөр кэмэ-дьыла
Бүгүн туолар этэ буолбаат?

Иккис Куба (сөпсөһөн)

Кле-кле-кле-кле!
Кле-кле-кле-кле!

*Бу пьесаны автор поэт Иннокентий Эртюковы кытта бииргэ суруйбута.

Бастакы Куба

Ылай, көрүй эрэ,
Хайа, оҕобут тумса
Көстөн эрэр буолаарай?
Тоҕо эрэ этим тардар —
Оҕом, бука, хайдах буолар...

Иккис Куба

(уйаны сэгэтэн көрө-көрө)

Хонг-кун! Хонг-кун!
Хомойума, доҕоччугуом...
Сүрэбин билбит:
Күүппүт күндү оҕобут
Күтүр куйаас тыыныттан
Дьудьэйэн, уу буолан,
Үрүмэ көмүс хахтара
Үрэллэн хаалбыттар...

Бастакы Куба

(уйарбаан)

Кинг-клии! Кинг-клии!
Кураанах уйалары,
Кичэһэн, эрэнэн,
Кэтээбит эбишин дии...
Оо-о-оо! Хомойдохпуо-он!..
Кинг-клии! Кинг-клии!..
Кинг-клии! Кинг-клии!..

(Ытыр)

Бастакы Куба, Иккис Куба

(үлтүрүйбүт сымыыттарын хабын ылан көрө-көрө)

Төрөтөр оҕо үөрүүтүн
Төлкөлөөн билбэт гына,
Түөрэккэй кэскил булбута
Түктэритин эбитин...
Күндүл манан халлаан
Күниээх күөнүн аннынан
Көччөхпүтүн көтүппэт
Күтүр дьылбыт үүммүтэ
Күчүмэбэйин эбитин...
Кинг-клии! Кинг-клии!..
Ый-ый, ыйыкпытыан!..

Кураанах уйаларын үрдүгэр, иэйэ-туойа, умса түһэллэр. Утуу-субуу үгүс көтөрдөр киирэллэр.
Манан кубалар, икки доҕордорун тулалыы түһэн, уоскуталлар

Манан Кубалар, Кыталыктар

Уоскуйун, уоскуйун, доҕоттоор,
Олус айманыман!..

Үрүн күн үтүөгэ бараммат —
 Үлүгэр да өллөйдөөх буолуо...
 Өлбүтү кытта өлбүт суох,
 Үөрүүлээх да күммүт үүнүө!..

Күөрэгэй
 (саната иһиллэр)

Дьии-дьи-дьи-дьи-дьии!..
 (Киирэн кэлэр)

Һуу, эчи, итиитин! Һуу, эчи, кураанын!
 Көрүлүүр-нарылыыр
 Күөмэйдиин куурда.
 Дайа-тайа оонньуур
 Дабыдаллыын уулла.
 Дьии-дьи дьи-дьи-дьии!..
 Һуу эчи, итиитин! Һуу, эчи, кураанын!..
 Дьии-дьи-дьи-дьи-дьии!..

Ы м ы ы Ч ы ы ч а а х т а р

Һуу, эчи, итиитин!
 Һуу, эчи, кураанын!
 Күннэрбит уоттара күүстэрэ омунун —
 Күлүккэ даҕаны күнкүйэр өнгүрүк.
 Сымара таастардыын сырылыы кытарда,
 Убаҕас уулардыын уоттарды суоһурда.
 Һуу, эчи, итиитин!
 Һуу, эчи, кураанын!
 Көгүөххэ күдэх суох, аһыахха сэниэ суох,
 Оонньоохха көх кэлбэт, ылыахха тыын тийбэт.
 Һуу, эчи, итиитин!
 Һуу, эчи, кураанын!
 Саймаархай салгынныын, сайаҕас халлаанныын,
 Тыынардыын-тыымматтыын тыынарбыт кылгаата...
 Һуу, эчи, итиитин!
 Һуу, эчи, кураанын!
 Һуу! Һуу! Һуу! Һуу! Һуу!

И к к и с К у б а

Кынаттаах доботтоор,
 Кыырайа көппөг эрэри,
 Тоҕо биһиги
 Сыты кыптыый
 Кынаттаммыппытый?
 Хоһууннук дайбат эрэри,
 Тоҕо биһиги
 Толуу торҕо
 Хотобойдоммуппутуй?
 Билбиппит эрэ

Биир сир буолара.
 Булбуппут эрэ
 Мунур муннук буолара,
 Буоратаарай хайа?!
 Итии буоллабына —
 Сөрүүн сиргэ барыахха,
 Тымныы кэллэбинэ —
 Итии сиргэ көтүөххэ!
 Ийэ сири ии курдук,
 Эргийэ элээриэххэ!
 Үрдүккэ көтүөххэ!
 Ыраахха дайыахха!
 Сага кэрэ,
 Баай-барҕа,
 Көңүл-көлкү
 Сирдэри булуохха!
 Көтүөххэ! Дайыахха! Көрдүөххэ!

К и р г и л
 (ытыырдыы)

Тый! Тый! Тынь!..
 Оннук сир баара
 Ончу төрүт биллибэт.
 Тый! Тый! Тынь!..

К э б э

Кук-куук! Сон-нуук!

Б у б а р ҕ а н а

Баар буолуо! Баар буолуо!

К э б э

Кук-куук!.. Сон-нуук!

К и р г и л

Суох буолуо, суох!
 Бу дойду анала
 Ангардас — сор, сор, сор!
 Тый! Тый! Тынь!..

Б а с т а к ы К у б а

Көмүс хотобой доботтоор!
 Күн сири көндөй дииллэр,
 Айыы сири аһаҕас дииллэр.
 Тоҕоон-тордоон көрөрбүт
 Атын, солун дойдуну
 Тоҕо биһиэхэ сатаммат?!
 Тардыы көмүс дабыдал
 Даллангалы дайдар,

Улуу дойду унаар дьабыл
 Уорбатын тилэ көттөр,
 Саамал угут салгыннаах,
 Саныыр киэн илгэлээх,
 Санаа үөрэр айылбалаах
 Кэрэ дойду көстүөх этэ.
 Дайыахха ыраахха!
 Көтүөххэ үрдүккэ!
 Саҥа кэрэ,
 Баай-барба,
 Көнүл-көлкү
 Сирдэри көрүүххэ!
 Көтүөххэ! Дайыахха!

Халлаанга эмискэ дьэргэлгэн (мираж) көстөн кэлэр. Уста сылдыар муустаах Хотугу муора унаар-мэнээр урсуна, күп-күөх оттоох-мастаах кытыла, субу илэ-бодо, илингэ тутулуох курдук, эйэнгии дьиримниир.

Күөрэгэй

Дьии-дьи-дьи-дьи-дьии!
 Ити тугуй диибин?!
 Көрүҥ, көрүҥ эрэ —
 Хоту диэки ханнык дойду
 Күндү кэрэ көрүҥнэрэ
 Долгуннура, күлэ-үөрэ,
 Итир халлаан иэнигэр
 Иэмэхтэнэ ыйанна?
 Дьии-дьи-дьи-дьи-дьии!
 Көрүҥ, көрүҥ диибин!..

Ы м ы ы Ч ы ы ч а а х т а р

Дьэ, кырдык, дьэ, кырдык,
 Баар эбит, баар эбит,
 Күөх унаар урсуннаах,
 Көп-көбүөр көрүҥнээх,
 Көнүл-көлкү дойду!
 Баар эбит, баар эбит —
 Быстыбат быйаннаах,
 Бысханнас талааннаах,
 Сүүмэх солко ньуурдаах,
 Сүөгэй сөрүүн салгыннаах
 Энин кэрэ дойду,
 Энин дыкти кырай!

Б у б а р б а н а

Мин эттиэм-эппэтиэм этэ!
 Кими эрэ, кими эмэ
 Ыгыах баар этэ,
 Ыгыах баар этэ,
 Ол уйгу-дьол сирэ

Ханна баарын буллун,
Суолун-иһин биллин
Уонна кэлэн эттин,
Барыбытын илтин!

К э б э

Кук-куук! Сон-нуук!
Сон-нуук! Кук-куук!

Б а р ы

Саамай, сөп! Саамай сөп!
Саарабыл суох, ытыабын!
Ытыабын!
Көрдүн-биллин ол
Көңүл дойдуну,
Уонна, дьэ, кэлэн,
Биһигини илтин!

К э б э

Сон-нуук! Сон-нуу-уук!

Б у б а р б а н а

Кими, кими талабыт?
Кими?
Киммит-хайабыт
Бэрдий?

К э б э

Сон-нуук! Сон-нуу-уук!

М э к ч и р г э

(урдук сиргэ ыттар, элээр-мэлээр көрүтэлиир)

Бээ-бэ-бэ-бэ-бэ!
Биллэн турар —
Төбөлөөх сүнгэнин,
Харахтаах бэрдин,
Кынаттаах кылаанын,
Тынгырах чымаанын
Модьугу тойону!
Буолунай күүстээби,
Буулаба киэптээби
Кинини, кинини!

К э б э

Сон-нуук! Сон-нуу-уук!

Б а р ы

Дьэ, кырдык, дьэ, кырдык,

Сабарай кынаты,
Эрилкэй харабы,
Лэнкэрэ төбөнү,
Суон-модью сотону,
Кинини, кинини!
Бараргар, сылдьаргар
Күттүөннээн көрдөһүү,
Нөрүөннээн нөргүйүү,
Төбөнү хонкутуу!

(Сүгүрүйэллэр)

М о д ь у г у
(улуутуйа-улуутуйа)

Ho-ho, ха-ха! Хайыахпыный?!
Баран көрүөм бар дьонум иннигэр.

Б а р ы

Махтал-баһыба, Модьугу тойон!
Бар дьонгор бажалаах санаан иһин!

М о д ь у г у

Дьэ, быдан-уххан бырастыыларын!
Бэйэм да билбэппин хаһан кэлэрбин...
Биэбэйизм, быраһаай, хотун ойоһуом...
(Хотунун кытта уураһар)

К э б э

Сон-нуук! Сон-нуу-уук!

Б а р ы

Дьоллоохтук айаннаа, Модьугу тойон;
Хотоһой бүлгүнгэр үтүө сурабы,
Үлтэччи көтөбөн, эргиллэн эн кэлээр!
Күүтүөхпүт-кэтиэхпит сураһан-манаһан,
Суоллары солоонгун, соруккун эн ситис,
Дьолуону доһордос, соргуну аргыстас!

К э б э

Сон-нуук! Сон-нуук! Сон-нуу-уук!

М о д ь у г у, халлаанга өрө көтөн сабырыстан, айанныы турар. Кинини атааран, араас ымы чыычаахтар, тиит күөрэгэйдэрэ дьырылыы-чырылыы дьүрүһүтэ ыллыылар. Кинилэргэ кубалар хонкуутуу, туруйалар лонкунуу, кыталыктар кынкыныы кыттыһаллар. Көтөрдөр бу тыла суох ырыаларынан доһуоолланан, уу күөрэгэйдэрэ, былдьырытттар, бараахтар үөрүүлээх үнкүүнү тардан кэбиһэллэр.

Б ы ы с

ИККИС ООННЬУТА

Эмиэ итин муора бизэрэгэ. Сыйга халлаан хара былытынан бүрүллэн кэлэр. Онтон силлиэ түһэр, муораҕа модун долгун түллэнниир. Тьа, хонуу, уу көтөрдөрө, буурбаттан кирийэн, биир сиргэ чохчолоһоллор. Буурҕа дөксө күүһүрэр, кумах өрө күдээрийэр, көтөрдөрү көстүбэт онорор. Бу кэнниттэн сотору собус гынан баран, буурҕа ааһан, эмискэ ах баран, былыт дьайбаран, күн көрөн кэлэр.

Көтөрдөр бары

Оо, хаһан үөрүүлээх кэпсэллээх
Сирдьиппит эргиллэн кэлэрий?
Силлиэлиин, буурҕалыын, кураанныын
Сигэ да бу дойду эрэйдиир...
Сир-ийэ киэн-дэлэй көбүстээх,
Эгэлгэ илгэлээх буолуохтаах!
Күөх кырсы, күлүгү булан ньии,
Күүс ылан, сөрүүкүү түстэр да...
Оо, хаһан үөрүүлээх кэпсэллээх
Сирдьиппит эргиллэн кэлэрий?

Куобастар, туотаайылар, ээбиллэлэр, ынчыктаан эрэр курдук, ис-истэриттэн ингиэтээн, ыһы-таһа-ыһытаһа, муораҕа киирэллэр. Хойуу тьа көтөрдөрө, сапсына-сапсына, сөрүүкүүр сир көрдөөн, арҕам-тарҕам бараллар.

Модьугу кэргэнэ (соботобун хаалан)

Оо, хаһан, хаһан бу кэлэрий
Доборум, күүстээх күөһнээбим?!
Тугу көрдөһөн, тугу иһин
Тоҕо баран бу өллөбүн!..
Аһардас хаалан, аһаммын
Аһарым эрэ хааллаҕа абатын!..
Оо, хаһан, хаһан бу кэлэрий
Доборум, күүстээх күөһнээбим?!
(Харабын соттор)

Үөһэттэн ыарахан кынат тьаһа иһиллэр. Күлүк сабырыйан ааһар, онтон сотору буолаат, М о - д ь у г у кэлэн, сиргэ үллэс гына олоро түһэр. Кини кэнниттэн Б у б а р ҕ а н а көстөн иһэн, таас кэтэбэр саһан хаалар. Модьугу билбэккэ олорор кэргэнин кэлэн имнэнэр,

Модьугу кэргэнэ

О, татат!
Хор, күүстээх күөһнээхпин
Көрөр күһнээх эбиппин!
Кэпси тардый, үөрдэ охсуй —
Тугу буллун, тугу биллин?

Модьугу

Буллум уйгу дойдутун,
Олох дьолун уйатын!
Онно сүдү өрүстэр

Унаарыйа усталлар,
 Нуолур солко сыһыылар
 Туналыһа сыталлар,
 Онно улуу куөллэрэ
 Оонньуур үгүс балыктаах,
 Очуос түбэ хайалара
 Уоттаах түүлээх кыыллаах.
 Онно муустаах уулаах
 Муора ньуура мэндээрэр,
 Түүнү билбэт күнүстээх
 Күннээх сайын күндээрэр!
 Туруй, үөрүй, далбарым,
 Туруох, барыах ол онно,
 Туруу суолла тобулуох,
 Туспа дьолло далайыах!

Модьугу кэргэнэ

Аата, измэх-даамах иэхэйбин!
 Аата, үөмэр-хаамар үөрүүбүн!
 Күскэм-басхам дойдуну,
 Күүстээх күөnnээбим, булбуккун!

Модьугу

Т-сс! Кимиэхэ да кэпсээмэ,
 Бэйэбит эрэ барыахпыт!
 Бизбэйдэрбэр, оболорбор,
 Бэргэһэтэ тигэ оҕус!
 Тиэтэй, субу түүн көтүөхпүт!..

(Модьугу кэргэнэ, сөпсөөн, кэбисгына-гына, барар)

Бубарбана

(таас кэнниттэн тахсан кэлэн)

Тойон, толуу Модьугу,
 Дорообото тутуй!
 Кэлбиккинэн эбэрдэ,
 Кэтэспиппит ол оччо!
 Кэлэ, кэлэ охсун бары!
 Кэпсээннээхпит дьэ кэлбит,
 Кэрэ сонуну ажалбыт!
 Кэлин, мустун бары!
 Кэлэ тардын бары!..

(Далбаатыыр)

Кубалар

(тонхолдьуһа-тонхолдьуһа)

Дорообо буоллун, тойон Модьугу!
 Тугу биллин, тугу көрдүн?

Кыталыктар

Үтүө сонунна, үөрдэ-көгүтэ,
Үгүс дьоннор үллэр тэннэ!

Модьугу

Оо, дьэ, хаарга хаамтым, сииккэ сиэллим,
Хаарыан бэйэм халтайы куустум...
 Үтүөнү көрбөтүм, билбэтим,
 Үөрдэри тугу да булбатым...
 Ол дойду иччитэх эйгэтин
 Кэрийэн, таахха мунгнанным...
Онно хаар эрэ туртанньыр.
Буурба тыал улуйар, ытыйар,
Аан туман буруота бурбанньыр...
Тымны муус кырыыта кылбанньыр...
 Кэнэммэр алҕас бараммын,
 Эрэйи иэмминэн тыырдым,
 Муну бэйэбинэн көрдөөммүн,
 Муспут силиибин уулардым.
Хаарга хаамтым, сииккэ сиэллим,
Хаарыан бэйэм халтайы куустум...

Ахтан-бохтон, илиитин-атабын имэринэ-имэринэ, антах барар. Халлаанга сыһыа эмиз дьэр-гэлгэн (мираж) көстөн кэлэр.

Көтөрдөр бары

Ол хайдах оннуга эбитэй?!
Оччоҕо манна туох бэлиэтэ
Халлаанга дьиримнии бу тыгар,
Ханнык сир көстүүтэ бу кэлэр?!
 Сир-ийэ киэн-дэлэй илгэлээх,
 Эгэлгэ эркиннээх буолуохтаах!

Кэҕэ

Кук-куук! Сон-нуук! Кук-куук!

Бубарбана

Тохтоон, болбойун, доботтоор!
Истинг, сэргээн мин тылбын!
Модьугу тойон кэргэнигэр
Букатын атыны кэпсээбитэ:
 "Буллум уйгу дойдутун,
 Олох дьолун уйатын!..
 Туруй, үөрүй, далбарым,
 Туруох, барыах"! — диэбитэ.

Кэҕэ

Кук-куук! Сон-нуук!

Мэ к ч и р г э

(Модьугу диэки көрөн мэлээрингии-мэлээрингии)

Ити курдук эппитин

Эн, Бузарбана, дьинэр,
Хантан булаары эттин?..

Б у з а р б а н а

Симийэргээтэргит —
"Бэйэбит эрэ барыахпыт,
Бизбэйдэрбэр, оҕолоргор
Бэргэхэтэ тигэ тарт", — диэн
Сибигинэйбитэ!Модьугу кэргэнэ, сабыс-сага тигиллибит бэдэр бэргэхэлэри оҕолорун төбөлөрүгэр кэтэрдэ
туран, кистии охсон кэбиһэр.Ити, ити көрүн эрэ бэйэбит —
Мин эппитим сымыйа дуо!?

К ө т ө р д ө р б а р ы

Кырдык эбит, кырдык эбит,
Кырдыаҕас көнөммүт!..

Б а с т а к ы К у б а

Ыраас, ылбаҕай киһитэ
Ыҕта охсуохха баар этэ.
Булбутун, көрбүтүн, билбитин
Баарынан чаччытын кэпсээтин.

Б у з а р б а н а

Эрэмньи киһитэ ытыахха,
Итэбэл киһитэ талыахха!

К э б э

Сон-нуук! Сон-нуу-уук!

М э к ч и р г э

*(эмиз үөһэ ытта-ытта)*Биллэн турар, көстөн турар —
Туруйа баар! Субу турар!
Кини баар далайга көтүөх,
Хонууга сылдьыах, ууга олоруох,
Кини баар ырааҕы көрүөх,
Уһун айаны кыайыах, тэлиэх,
Улуу соругу ситиэх-хотуох!
Туруйа баар туйгун киһи!

Б у з а р б а н а

Оо, дьэ, буоллаҕа!

Мэччиргэ
Хайдах — "Оо, дьэ?!"

Бубарбана

Булан-булан, буллахпыт!
Дагданныырын аанньа
Далай акаарыны!
Суодайбытынан эрэ,
Сулугур Туруйаны!
Соро-мунга баар
Соллоннорун кыаммакка,
Бастаан тийбит сиригэр
Маҕалайа хайдыар диэри
Бабалары хааланьа,
Тына кылгыар диэри
Тыймыттары симиниэ,
Онтон тыылы тэбэн,
Төһөнөн унньуйан кэлиэ.
Бука диэн,
Инсэлээби эрэ
Итэбэйбэт буоллар,
Соллоннообу эрэ
Соллообот буоллар...

Туруйа

(кылана чыскытыыр)

Труу-ту-ту-ту-туу!..

(Бубарбананы харса суох кырбыыр, үлтү тэпсэр)

Бубарбана

Айыа, айа-айа!
Өлөрдөө! Сиэтээ!
Үтүө дьон, өрүһүйүң!..

Айдаан буолар. Киргил ытыыр. Кыра көтөрдөр үрүө-тараа сырсаллар. Улахан көтөрдөр охсуһууну быһыныллар.

Айыы-айа! Айыы дьоно,
Дьэ, көрөн кэбининг —
Талбыт тойоннут
Майгыта талытын,
Күндү киһигит
Көхсүтэ киэнин...
Унуохпун тоһутта,
Мүһэбин эчэттэ!..
Аны хайдах гынан
Атын дайдыга барабын!
Үтүө дьоннорум,
Дьүүлээн, өллөйдөөн!

К ө т ө р д ө р

Туруйа, эн толоостук тутуннун,
Тобо кинини өлөрө сыстын?!
Буруйгар үйэ тухары
Бузарбананы сүгэ сырыт!
Сүгэ сырыт!

Б у з а р б а н а

Күөх суодалба, көхсүгүн ажал,
Аны куруук, дьэ, сүк, көтөх!

Туруйа аргыый хаптайан бизэрэр. Бузарбана кини көхсүгэр сүктэрэн кэбинэр.

Б а с т а к ы К у б а

Ким баарый
Хоодуот-хорсун,
Эрдээх санаа,
Эрчим сүрэх,
Эр бэрдэ?
Түһүлгэбэ бэйэнг тахсан,
Төлкөбүтүн өрүһүй!

К э б э

Сон-нуук! Сон-нуук!

Х о т о й

Мин баарбын! Мин барабын!
Күн күөһүннээх күөх куйаары
Көрдөөн көрөргө көңүл өттүбүнэн
Көбүлээн кэллим. Мин көтөбүн!
Мин баарбын! Мин барабын!

К ө т ө р д ө р б а р ы

Эбэрдэ, хоодуот Хотой!
Эрэлбит биһиэнэ — эйиэхэ!
Ол иһин хайдах
Эрдээх санаалаах,
Эрчим сүрэхтээх
Эстиэ эбитэй!
Эбэрдэ хорсунга, хоодуокка!
Эбэрдэ эр-сүрэх Хотойго!

М о д ь у г у

Сыһабын, Хотой, сыһабын,
Өлөрү бэйэнг көрдүүгүн.
Ол дойду ыар-талба тыыннарын
Тулуйуон суоҕа ончутун.
Онно тымны муус дьыбара

Тыынары эрэ тылбыйар.
 Онно туох бары баас буола
 Тумнары тонор, нымийэр.
 Үтүө көтөр, өйгүн булун,
 Өлөр суолтан эрдэ тумун!

Х о т о й

Үүнэн баран охтубат мас суох,
 Үөскээн баран өлбөтөх суох!
 Баҕарар баҕам биир —
 Бар дьонго туһалыыр!
 Эппит тылым соботох!!
 Барабын, көтөбүн син-биир!
 Барыгыт этэнгэ олорун,
 Быданна диэри бырастыыларын!

Кынаттын даллаптытынан, тахсан барар. М о д ь у г у, кэргэнин ыгыран, кини кэнниттэн эмиэ батыһар.

К ө т ө р д ө р б а р ы

Хоодуот-хорсун Хотойбуот,
 Холорук тыалтан иннибэккэ,
 Хотугу халлаан хоннобор
 Куһуура көтөн эн тий!
 Үтүө сурах көтөллөөх,
 Үрдүк үөрүү сүгүүлээх,
 Кэрэ сонун кэпсэллээх
 Этэнгэ эн эргий!
 Дьоллоох айан тосхойон,
 Соргулаах аартык солонон,
 Күн сириин күрүөтэ аһыллан,
 Көтөр кынаттаах дьоллоннун!
 Тускуо! Тускуо! Тускуо!!!

(Хотой, халлаанга өрө көтөн, кыырайа турар)

Б ы ы с

Ү Һ Ү С О О Н Н Ъ У У Т А

Устата-туората көстүбэт муус куйаар туундара күн уотуттан, сизеркилэ таас курдук, күлүмнүү сытар. Халлаан оройуттан кынат тыаһа куугунуур, онтон сотору Х о т о й кэлэн, томтор хаар үрдүгэр олоро түһэр.

Х о т о й

(тула көрөр)

Бүтүннүү — тон хаар!
 Бүтүннүү — күр муус!
 Кырдык, бадаҕа,
 Аам-дьяам уйата манна эбит.
 Кыр-кыһын кыһата манна эбит!
 Эчи, дыбардаах тыына ыарын,

Эчи, иччитэх ньуура ынырыгын!..
 Ким манна тобо да кэлиэй,
 Туох манна тобо да тохтуой?!
 Саабан саба түспүт,
 Саната суох ным барбыт,
 Кураанах-иччитэх
 Хоту дойду диэн бу буоллаба...

К у р у п п а с к ы

(талах төрдүнээби хомурах иһиттэн төбөтүн быктарар)

Бээх-бэх-бэх-бэх-бэх! Бу тугуй?
 Тохтоо, болбой — биһи туохпутуй?

Х о т о й

Нок!.. Кырдык, бу тугуй?
 Кырдык, бу эн, кимгиний?

К у р у п п а с к ы л а р

(үһүө буолан)

Бу — биһиги төрөөбүт буорбут,
 Бу — биһиги үөскээбит сирбит!
 Тымныы манна кими да куттаабат,
 Кыһын манна тугу да кыайбат.
 Манна хаар уулан, халаан буолан,
 Халлааны сиргэ түһэрэр.
 Манна муус бураллан, илгэ буолан,
 Мутукча мунутуу тыллар.
 Бу көстөр көмүрүө хаар анна
 Барыта — күлүмнэс көмүс.
 Бу сытар быар таас быһына
 Барыта — кыйырбас кылаат.
 Көбүөрү баай-барба манна баар,
 Көрдөөх көй-көнгүл манна баар!
 Бу — биһиги төрөөбүт буорбут,
 Бу — биһиги үөскээбит сирбит!

Ойобостон үөр куруппааскылар, сырсан киирэн, үнкүүлээн бараллар. Хотой дыктиргиир даҕаны, үөрэр даҕаны. Буурба буолар сибикитэ биллэр — халлаан аңар энэрэ борунгутуйар. Үнкүүлээбит куруппааскылар, сүгүрүйэ-сүгүрүйэ, сүүрэ тураллар.

Ү с к у р у п п а с к ы

О, Хотой, көр эрэ, көр!
 Сэрэн, ол буурба иһэр!
 Ол көстөр тыаҕа көтө обус,
 Онно буурба дьобус собус.

Х о т о й

Оттон эниги, ханна саһан,
 Омун буурбаттан куотабыт?

Үс куруппаскы

Буурба, бабар, тустун,
Мууһу, хаары ыстын —
Биһиги дыэбит чугас,
Биһиги уйабыт ичигэс!
Былабайга былдьатыма,
Быһылаанга түбэхимэ!
(Хомурах хаар иһигэр саһан хаалаллар)

Хотой

Бу тонг буор, муус дойдуга
Бу хайдах үөскээн-үөдүйэн,
Үөрэн-көтөн, үрдүү сэгэйэн,
Өлбөккө сылдьар көтөрдөрүй!
Ийэ сир, киэн халлаан, үрүн күн
Эгэлгэтэ дэлэгэй да буолар эбит!
Эчикийэ, дыктитэ эриэккэһин,
Эчикийэ, көрүнгэ эгэлгэтин!

Эмискэ буурба түһэн, хаар өрө бурбайар. Хотой көтөр. Буурба күүһүрэр, кыыллымы улуйар, сирри-халлааны хаарынан саба бүрүйэр. Онтон улам намыраан, намтаан тохтуур. Онуоха көрдөххө, манган хаарынан саба баттаммыт тыа торума кэрэлэнэн кэлэр. Антах мууһунан бүрүллүбүт улуу күөл уһуга көстөр. Хотой, хаарын тэбэнэ-тэбэнэ, аргый хааман, киирэн кэлэр.

Бу манна эмиэ муус да хаар,
Буурба-силлиэ, кырыа-дьанха маар!
Толуу тииттэр дөйөн тураллар,
Улуу күөллэр тонгон сыталлар...

Модьугу

(хотунун саһыара-саһыара, мас кэнниттэн тахсар)

Дорообо, Хотой, дьэ, көр эрэ —
Эргиччи хаар да муус дии!
Манна туох олохсуйуох сирэй?
Тонг эбээт күннүүн, буордуун!
Хата, добоор, өлүөр эрдэххэ,
Тонгон тортойо иликкэ,
Дойдуга айаннаан көрүөххэ,
Дьонго кырдыгы кэпсиэххэ.

Хотой

Модьугу, кырдык, бадаба,
Эн сөбү эппит курдуккун:
Бу муус кудулу дойдуну
Буорайыан бабарбыт булууһук.
Ол эрэри — эмиэ дыкти:
Бааллар ээ хабдылар,
Кинилэр, бу сиргэ "бэртик диэн"
Олоробут ээ дэһэллэр,

М о д ь у г у

Ээ, тойон Хотой, кэбиний,
Итэбэйимэ хабдылары.
Хайдах сэрэйбэккин, эн киһи,
Күлүү-элэк кэпсэллэри...

Эйигинниин тилэх баттаһа
Кинилэр сана кээлтэрэ.
Бэйэм көөртүм хайдах, төһө,
Тэттик-муттук көшпүттэрин...

Х о т о й

Ол иһин да! Ол иһин манна
Туох тыынар тыыннааба
Тохтуо, олоруо эбитэй!..

Тиит кумалаанын иһиттэн сип-синньигэс атахтаах, быыкаайык Чычып-Чаап чыычаах ойон тахсар. Хотой, соһуйан, ходьох гынар.

Нок, бу эмиэ кимий?!
Тобо баҕас кыратай,
Тобо баҕас чобоотой!?

Ч ы ч ы п-Ч а а п

Чысхаан тымныы дойдулаах,
Чырып-ирип кынаттаах,
Чопчу саба тумустаах
Чочуонайдыыр атахтаах,
Чычып-Чаап диэн ааттаах
Чыычаахчаан буолабын.
Кыракыйбыт иннигэр
Кыыдаан кырыа кыһын
Кыайбат биһигини.
Оччугуйбут иннигэр
Омун-муус буурба
Охторбот биһигини!..
(Үҥкүүлүүр)

Х о т о й

Отгон манна саас кэлэр дуо,
Саамал сайын буолар дуо?
Биитэр куруук бу курдук
Бииргэм кыһын турар дуо?

Ч ы ч ы п-Ч а а п т а р

Биһи кэрэ сааскыбыт
Маарынныыр ырыаба:
Бүгүн кыһын туруоба,
Сарсын саас кэлиэбэ.

Кини кэлэр эмискэ
Күлүм мичээр күлүүнэн,
Көтөр-сүүрэр күүскэ
Күндүл сүүрүк үнкүүнэн.

Онтон кэлэр күөх сайын
Унаарыйар кэрэтэ,
Онно үүнэр өң-быйан
Барҕа дыкти мааныта.

Манна түүн төрүт кэлбэт,
Манна күн өрүү киирбэт.
Манна куруутун күнүс,
Манна мэлдьитин сырдык.

Сааспыт иһэр бэлиэтэ
Субу аҕай кэлиэхтээх,
Халлаан тумарык былыта
Халлан, күн көрүөхтээх.

Оччоҕо көмүс чопчу
Лабааттан түһүөбэ,
Ол чопчу чобурҕаччы
"Сааспыт иһэр" диэбэ.

Истин — көмүс таммахтар
Ити түһэн эрэллэр,
Тымныы кыһын арахсар
Кэмэ кээлтин кэпсииллэр.

Халлаантан күн уот оноҕосторо таннары сүһүмнүүлэр. Тыалар көмнөхтөрө түһэн, харааран бараллар. Лабаалартан көмүс таммах чоллурҕаччы таммалыыр.

Тохтун, көмүс чопчулар,
Кэрэ сааһы аҕала!
Түһэн иһин, таммахтар,
Тааһы, мууһу тобула!
Күн көмүс оноҕоһо,
Күлэ-үөрэ сүһүмнаа,
Көмүс аалы сарданга,
Күндүл-сандыл саккыраа!

Күн сардангата, аалы көмүс кыыраах буолан, сири-халлааны күндэлэс кымынан толорон кэбиһэр. Онуоха саас эмискэ кэлэн, тыалар көбөрөн, уулар долгураан бараллар.

Х о т о й

Бастын баһыыба эһиэхэ,
Кыракый Чычып-Чааптарга,
Бардым мин бар дьоммун
Манна сирдээн аҕала.
Субу курус куйаарга
Солотуу кынат куһууруо,

Сотору ырыа иһиллиэ,
 Үөмэс үнкүү үөдүйүө,
 Лыгыыр ыһыах лынкыныа!

(Кынатын даллас гыннарар, көтөн барар)

Чычып - Чааптар, Куруппааскылар

Айхал буоллун, уруй буоллун —
 Атыл солко күөх сааска!
 Уруй буоллун, айхал буоллун —
 Унаар толбон күндүл күнгэ!
 Бары кэлин, бары мустун,
 Барҕа дьаалы үрдээтин!
 Бары кэлин, бииргэ түмсүн,
 Үрдүк үөрүү үксээтин!

Тыа быһыттан улардар, наскыһан-налыһан киирэн кэлэн, үнкүүлүүллэр. Үөр кубалар, кыталыктар, туруйалар, хаастар, онтон да атын араас көтөрдөр, Хотойу батыһан, утуу-субуу субуһа көтөн, халлааны толорон кэбиһэллэр. Сир-дойду бүтүннүү көтөр санатынан күйгүөрэ туолар. Харалдыктан ньургуннар, сир симэхтэрэ тутта үүнэн тахсаллар. Олор быыстарыгар Күөрэгэй чыычаах чөрөс гына түһэр. Кини, хоһоон таһаарбакка эрэ, сааһы эбэрдэлээн, күөгү көмүс күөмэйинэн көччүйэ ыллыыр.

Күөрэгэй

Дьии-дьи-дьи-дьи-дьии-ии-и...
 Дьир-дьир-дьири-дьир...
 Пи-пи-пиз-пиз-пии-ии...
 Дьири-дьир-дьир-дьир-дьии...

Иккис Күөрэгэй көстөр. Оноуоха бастакы Күөрэгэй эйэргиир майгынынан, киниттэн куоган, тырып-ирип көтө турар. Өтөр буолаат, күөл кураабын устун Кубалар устан кэлэллэр. Кинилэр күөх кырдал устун дьаарбайа хаамсаллар.

Бастакы Куба

Хайдах курдук киэнгий-куонгуй
 Хоту дойду көнгүл иэнэ!
 Ханна баран, эн булуонгуй
 Мантан кэрэ сир диэни!
 Унаарыйа уста турар
 Улуу өрүһэ элбэбин.
 Ыгыран-кучуйан иһэр
 Ыраас ыра дэлэийин.
 Айгыр-силик лабыкта
 Арыы тыата маанытын,
 Чабыл күннээх, таала ньуурдаах
 Чаран сирэ талыгтын.
 Сөрүүн салгын күөгэл-нусхал
 Сурэхтэргин таарыйар,
 Буорун ньуура ситэн-тупсан,
 Мутукча тыа нусхайа нуоҕайар.
 Хайдах курдук киэнгий-куонгуй
 Хоту дойду көнгүл иэнэ!

Ханна баран, эн булуонуй
Мантан кэрэ сир диэни!

Сорох Кубалар төттөрү устан бараллар. Икки Хара Куба, хааланнар, уйа туттан, төбөлөрүн кынаттарын быһыгар анһан, нухарыйан бараллар. Киэһэрэн боронутуйар. Үрүн түүн үүнэр. Бөрө үөмэн кэлэр. Кини Кубаларга саба түһэри онгостор. Онуоха эмискэ Хотой, кынатын далашпытынан, бөрө үрдүгэр куһууран түһэр.

Бөрө куотар. Хотой кинини батыһар. Кубалар, уһуктуох курдук буолан иһэн, эмизэ нухарыйан бараллар. Нуһаран түүн чуумпута, кими барытын бигиэх курдук, нуурайа-нальйа тэлгэнэр. Маныаха аргыый ыраах кубалар ырыалара иһиллэр.

Хайдах курдук киэңий-куонуй
Хоту дойду көңүл иэнэ!
Ханна баран, эн булуонуй
Мантан кэрэ сир диэни!..

ЭПИЛОГ

Үөл-дьүөл, үүт-тураан түүн. Сыйа сарсыарда буолар. Антах муус хайалар (айсберг) көстөллөр. Олорго тахсан эрэр күн саһарбата тыгар. Бэттэх муора уута мэндээрэ-долгуруу сыгар. Ууну үрдүнэн Улуунар кэккэлэһэ устан кэлэллэр. Кинилэр сууна, сөгүөлүү оонньоуулар: сүүрэ-сүүрэ дайаллар, даһа-даһа, өрө көтөн ылаллар, умсаллар, куөрэйэллэр, бэйэ-бэйэлэрин экирэтиһэллэр, балыгы былдыһаллар, эргичийбэхтиниллэр, өрүтэ ыстаналыһылар, үрэллэн, арҕамтарҕам бараллар, онтон эмизэ үмүөрүйэн, кэккэлэһэн ылбахтыһылар. Улуунары сарсыардааны туман, көтөн кэлэн, сабан кэбиһэр. Көтөрдөр саналара үксээн, өрө көтөн тахсан, төттөрү-таары эймэнэ элиэтээн, халлааны бүтүннүү саба бүрүйэн кэбиһэллэр. Онтон туман дьайбаран көтөрдөр оннуларын булаллар. Онуоха көрлөххө, улабаһа Хотуту Муустаах муора далаһа тумарык-тыйан олорор. Бэттэх бизэрэк баар. Ол бизэрэк хангас өртө таас очуос, уна күөх тумул. Олор икки ардыларыгар Чыгачаах уйата баар. Сир кырса бүтүннүү алмаас, күндү таас кылабачыгас кыырпаһа, ньуолах от, үрүн муох.

Бузарбана

(Туруйаны миинэн баран, түһэ-түһэ)

Баһа холлоох буутун саһа
Баһыһа буоллун эйиэхэ!

(Тонхох гынар. Туруйа, сөбүлээбэккэ, суоһуругуур)

Уордайыма, улуу күтүөр...
Хата, дьоннору туруор,
Күөмэйинг көндөйө бэрдэ —
Ыһыр бары дьону бииргэ.

Кэбэ

(киэбирбиттии, чоноччу тутта-тутта)

Кэ-хэ-хэ-хэ-хух!
Сон-нуук! Сон-нуу-уук!

Туруйа

Труу-ту-ту-ту! Тру-ту-ту-туу!
Турун! Уһуктун! Мустун бары!
Кэлин дьоллоох түһүлгэбэ!
Көбүлүөбүн бука бары,
Көрдөрүөбүн күүһү-уобу!
Труу-ту-ту-туу! Тру-ту-ту-туу!

Чыычаах оболоро
(уһуктан, уйаларыттан быган тахсаллар)

Чип-чип, чип-чип, чип-чип-чип-чиип!

Чип-чип, чип-чип, чип-чип-чип-чиип!

Көрүнг, көрүнг, атастаар,
Күммүт күлэ күөрэйдэ.
Истинг, истинг, сэгэрдээр,
Ийэ сирбит чэлгийдэ.

Чип-чип, чип-чип, чип-чип-чип-чиип!

Чип-чип, чип-чип, чип-чип-чип-чиип!

Чэмэлийэр күннэрдээх,
Чэбдиктиирэ салгыннаах
Көбөрөөхтүүр халлаанга
Көччүйээхтии көгүөхпүт.

Чип-чип, чип-чип, чип-чип-чип-чиип!

Чип-чип, чип-чип, чип-чип-чип-чиип!

Оһуор-дьарбаа ойуулаах
Урсун хонуу үрдүнэн
Күөгэл-нусхал күөхтэргэ
Көрүлээхтии дайыабынг.

Чип-чип, чип-чип, чип-чип-чип-чиип!

Чип-чип, чип-чип, чип-чип-чип-чиип!

Сандал тыргыл сарыаллаах
Чабыл күммүт табыста,
Көмүс чуораан күйгөөннээх
Күлэр күнүс күндээрдэ!

Чип-чип, чип-чип, чип-чип-чип-чиип!

Чип-чип, чип-чип, чип-чип-чип-чиип!

Уйаларыттан тахсан, тумустаах бэргэһэлэрин устан, күн диэки далбаатыллар. Инньэ гыналлар да, борон кырса, тугут сабынһахтаах саха, эбэнки оболоро буолан хааллар.

Көтөрдөр "паралтара" сабаланаар. Бастаан Кыталыктар, Манан Кубалар, Улардар, Куруппааскылар, араас кустар-хаастар, чыычаахтар, бараахтар киирэллэр. Онтон икки Хара Кубалар оболорун сизтэн кэлэллэр. Онтон Хотойдор киирэллэрин кытта, Хара Куба оболоро үнкүүлээн дайбытынан бараллар. Кинилэр бэйэлэрин үнкүүлэрин Хотойдорго диригиник махтаньынан, сүгүрүүүүнэн бүтэрэллэр. Хотойдорго көтөрдөр бары да хоолдуктуун хонкуһаллар.

Көтөрдөр бары

Туску хоһуун хотой аймабар,
Хотобой кынат күүстээбэр!
Уруй ким үрдүккэ көтөөччүгэ!
Айхал ким аартыгы тэлээччигэ!
Хоодуот хотой аймахха,
Хорсун хоһуун сүрэххэ
Хайбал! Хайбал! Хайбал!!!

Модьугу кэргэнин иннинэ киирэн, Хотойдорго эмиз махтаммыта буолаллар. Онуо-
ха көтөрдөр бары абаран тураллар.

К ө т ө р д ө р

(Модьугуга)

Киэр, киэр буолун эниги —
 Кирдээх сирэйгитин
 Киһи диэки тутуман!
 Киэр буолун мантан!
 Киэр! Киэр буолун!

К и р г и л

Тинь! Тинь! Тинь!.

М о д ь у г у

(Кэргэнигэр)

Чэ, кэбис, далбарым,
 Харанга тыаҕа барыахха,
 Түүнүн эрэ сэрэнэн,
 Тыаттан быгар буолуохха...

К э б э

Сон-нуук! Сон-нуу-уук!

М о д ь у г у к э р г э н э

(ытыгы-ытыгы)

Аам-дьяам алдьархайбыан!
 Аай-аай аайыкпыан!!!

Модьугулар, сирэйдэрин саба туттан, оболорунуун ытыгы-ытыгы, бараллар.

Х о т о й д о р

(инники тахсан)

Хоту дойду!
 Чэгиэн-чэбдик дьыбардаах,
 Сүөгэй-сөрүүн салгыннаах
 Хоту дойду!

Ч ы ы ч а а х т а р

Хоту дойду!
 Сырдык сыдыаай түүннэрдээх,
 Киирбэт килбиэн күннэрдээх
 Хоту дойду!

К у б а л а р

Хоту дойду!
 Үллэр-түллэр өрүстээх,
 Муустаах далай муоралаах
 Хоту дойдум!

Хотойдор

Хоту дойду!
 Үрдүк очуос хайалаах,
 Үүнэр өнөр хонуулаах
 Хоту дойду!

Көтөрдөр бары

(тумустаах бэргэнэлэрин усталлар да, бары дьон буолан хаалаллар)

Хоту дойду!
 Унаар-мунаар урсуннаах,
 Уолан бүппэт уйгулаах
 Хоту дойду!
 Хоту дойду!
 Саарба, саһыл тыалардаах,
 Көмүс балык күөллэрдээх
 Хоту дойду!
 Хоту дойду!
 Буора, тааһа көмүстээх,
 Мууһа, хаара алмаастаах
 Хоту дойду!
 Хоту дойду!
 Хорсуннары сөбүлүүр,
 Хонууннары биһириир
 Хоту дойду!
 Хоту дойду!
 Барба баайа алыннын,
 Албан аата аатырдын
 Хоту дойду!

Сорох көтөрдөр ырыа бириэмэтигэр араас күндү таастары, алмаас кырыпахтарын өрүтэ быраҕатты-быраҕатты, үнкүүлүүлэр. Үнкүү, ырма бүтүүтэ алмаас бөдөҥ кристалларын бары өрүтэ анһа-анһа, үөһээ быраҕатты-быраҕатты, хабан ылаллар. Онуоха сир-халлаан күн уотунан, кустук өгүнэн күлүмнүү оонһуур.

Б ы ы с

1961